

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА (60-ті рр. XIX ст.)

У статті на основі опублікованих джерел та архівних матеріалів висвітлено значення співпраці Київського Університету св. Володимира з провідними науковими центрами світу, передусім – Центральної і Західної Європи, у 60-х рр. XIX ст.

На тлі започаткованого наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. стрімкого піднесення суспільного інтересу до історії міжнародних зв'язків України невпинно зростає значення досліджень співпраці вітчизняних університетів, як осередків культури й новітніх суспільно-політичних ідей, із провідними зарубіжними науково-освітніми центрами¹. Водночас процес відтворення цілісної картини історії міжнародних зв'язків Київського університету ще далекий від завершення. Введення до наукового обігу нового фактологічного матеріалу з даної проблематики сприятиме розвитку концептуальних засад вітчизняної історії, зорієнтованих на об'єктивне висвітлення значення міжнародної співпраці науково-освітніх закладів України в історії Російської імперії, зокрема її інтеграції до європейського цивілізаційного простору, замість змалювання похмурого образу неповноцінної, внаслідок тиску російської колоніальної політики, української культури.

Освітня реформа Російської імперії, відображена в університетському статуті 1863 р., була пов'язана із завданнями подолання її відставання від провідних держав світу за темпами науково-технічного й економічного розвитку, розв'язання соціальних проблем. Зростала потреба в державній

* Іваненко Оксана Анатоліївна – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАНУ.

¹ Див., напр.: *Варварцев Н.Н.* Украина – Франция: обмен научными и техническими знаниями (60–90-е годы XIX в.) // Культурные и общественные связи Украины со странами Западной Европы. – К., 1990. – С.173–194; *Кураев О.О.* Культурні зв'язки України і Франції у другій половині XIX – на початку XX ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1992; *Катренко А.М., Катренко Я.А.* Наукові зв'язки Київського університету. 1834–1917 роки. – К., 1994; *Стельмах С.* Історична думка в Україні XIX – початку XX століття. – К., 1997; *Його ж.* Міжнародні зв'язки істориків України в другій половині XIX ст. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. – 1998. – Вип.38. – С.3–9; *Його ж.* Інтеграційні процеси в європейській історичній науці наприкінці XIX – на поч. XX ст. // Укр. іст. журн. – 2005. – Вип.5 – С.28–29; *Його ж.* Історична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – поч. XX століття). – К., 2005; *З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки XX ст.): Док. і мат. – К., 1999; Палієнко М.Г.* З історії міжнародних зв'язків України в галузі науки та освіти (XIX – початок XX ст.) // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – 1999. – Вип.3. – С.21–31; *Її ж.* Міжнародні зв'язки вчених Університету св. Володимира у XIX – на поч. XX ст. // Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури. – К., 1999. – С.45–47; *Варварцев М.* Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX – поч. XX ст.): Документи, епістолярій, матеріали. – К., 2000; Почесні члени і доктори Університету св. Володимира / Авт.-упор. В.А.Короткий, Т.В.Табенська, Ю.В.Цимбал. – К., 2005; *Пилипенко О.* Участь вчених українських університетів у міжнародному обміні науковими знаннями у XIX – на початку XX ст. // Київська старовина. – 2006. – №6. – С.21–26; *Баженова Г.Ю.* Міжнародні зв'язки істориків Росії (др. пол. XIX – поч. XX ст.). – К., 2008; *Кривець Н.* Учені Київського університету св. Володимира в наукових центрах Німеччини у XIX ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2010. – Вип.19. – С.191–204.

підтримці науки як потужного чинника розвитку промисловості, транспорту, сільського господарства, торгівлі, медицини. У контексті здійснення перетворень 1860-х рр., у тому числі військової, судової, міської реформ, зросли суспільні вимоги щодо рівня підготовки фахівців із різних галузей знань. Піднести організацію науково-дослідної та освітньої роботи університетів Російської імперії до західноєвропейського рівня були покликані реформи в галузі освіти. У XIX ст. на теренах Європи, у тому числі в Росії, набули поширення сформульовані В. фон Гумбольдтом ідеї академічної свободи та поєднання в університетах навчально-виховної діяльності з науково-дослідною. Згідно зі статутом 1863 р., суттєво розширювалися повноваження університетської ради, що отримувала право обирати ректора, деканів, професорів; факультетським радам надавалася можливість визначати кращих випускників для підготовки до професорського звання; запроваджувався університетський суд; дозволялося залучати до викладацької роботи позаштатних приват-доцентів; вводилися нові кафедри, збільшувалася кількість штатних професорів тощо. Упродовж 1860-х рр. серйозною перепорою на шляху розвитку науки та освіти була нерозв'язаність проблеми забезпечення університетів кваліфікованими науково-педагогічними кадрами. Стурбованість громадськості з приводу відсутності конкурсів на заміщення вакантних університетських посад знайшла відображення на сторінках тогочасної періодики, де навіть змальовувалася невтішна перспектива припинення діяльності університетів². За таких обставин здійснити кардинальні зрушення в системі підготовки вітчизняних фахівців відповідно до найсучасніших вимог європейської науки було можливо лише за допомогою навчання молодих учених у провідних зарубіжних науково-освітніх центрах. Закордонні відрядження були невід'ємною складовою системи підготовки кандидатів на здобуття професорського звання. Університетська рада визначала строк їхнього перебування за кордоном (не більше двох років) та схвалювала інструкцію, в якій зазначався перелік рекомендованих дисциплін, університетів, професорів, а також строки подання звітів.

Уже з другої половини 1850-х рр. спостерігається поживалення міжнародних зв'язків Університету св. Володимира. Так, 1858 р. за кордон був командирований екстраординарний професор кафедри прикладної математики І.Рахманінов. Його подорож розпочалася з відвідання цукрових заводів Київської губернії, ремісничого закладу в Москві, корпусу шляхів сполучення, технологічного інституту й кількох фабрик у Петербурзі. У Берліні вченому не вдалося прослухати заплановані курси лекцій із причини відсутності професорів, які їх викладали, натомість він ознайомився з принципами організації навчального процесу в ремісничому інституті (Gewerbe-Institut) та будівельній академії (Bau-Acadamie), відвідав місцеві фабрики. І.Рахманінов налагодив зв'язки зі знаменитим К.Кармаршем – першим директором політехнічної школи Ганновера, на базі якої згодом було створено

² Протоколи засідань совета 2 и 23 ноября, 14 и 19 декабря // Университетские известия. – 1862. – №11/12. – С.52.

Ганноверський університет. За сприяння К.Кармарша київський учений отримав можливість ознайомитися з роботою місцевих фабрик. У Геттінгенському університеті з ним поділився своїми ідеями з теорії фізичних явищ професор Г.-Ф.-Б.Ріман – автор низки визначних праць із механіки, геометрії, теорії функцій комплексного змінного, теорії чисел. Одночасно І.Рахманінов оглянув фізичну лабораторію В.-Е.Вебера, відомого своїми дослідженнями електричних і магнітних явищ. У Касселі київський математик відвідав вищий ремісничий інститут і кілька фабрик; у Гейдельберзі налагодив зв'язки з істориком математики професором М.Кантором та автором низки важливих досліджень із геометрії і лінійної алгебри професором Л.Гессе; в Карлсруе обговорював актуальні проблеми практичної механіки з професором Ф.Редтенбахером, відвідав машинобудівні підприємства, на 34 зібранні товариства німецьких натуралістів познайомився з німецькими математиками й астрономами, у тому числі зі знаменитим Ф.-В.-А.Аргеландером.

У Франції І.Рахманінова особливо зацікавили лекції М.Шаля, Ж.-Л.-Ф. Бертрана, Ш.-Е.Делоне, Г.Ламе. Він також вивчав специфіку діяльності французьких підприємств із виробництва локомотивів, парових машин, локомотивів, оптичних інструментів, телеграфів, машин з електричними двигунами. На початку 1859 р. вчений прибув до Бельгії. У Льєжі він відвідав спеціальні університетські школи технічної освіти: школу для розробки руд та школу для мистецтв і мануфактур, а також оглянув обладнання знаменитих казенних заводів із виробництва вогнепальної зброї. Особливий інтерес для київського вченого становило відвідання машинобудівного заводу компанії «Коккеріль» м. Серенг, Товариства доменних печей м. Угре, промислового музею й заводу Кайля м. Брюссель, льонопрядильні й машинної фабрики м. Гент. У Голландії І.Рахманінов оглянув промислові підприємства м. Амстердама. Під час перебування у Великобританії йому вдалося прослухати в Королівському інституті м. Лондона (Royal institution) лекції визначного англійського фізика, основоположника вчення про електромагнітне поле М.Фарадея, а також отримати дозвіл на відвідання Royal Society (Королівського товариства), Society of Arts (Товариства мистецтв), Society of Engineers (Товариства інженерів), Society of Architects (Товариства архітекторів). Цінним для фізико-математичних факультетів університетів Російської імперії І.Рахманінов вважав досвід поєднання теоретичної і практичної освіти в King's College (Королівському коледжі) та University College (Університетському коледжі)³. Учений також оглянув виставку сільськогосподарських машин, школу технічної освіти при Kinsington Museum (Кінсінгтонському музеї), знамениті лондонські доки, залізний пароплав «Грет-Істерн», підприємства з виробництва пароплавів, ознайомився із системою водопостачання Лондона та практикою використання парових машин в англійському сільському господарстві. На завершення свого перебування у Великобританії І.Рахманінов відвідав Единбург, ознайомився у Глазго з місцевою системою водопроводів, рівнем розвитку пароплавства

³ Краткий очерк о путешествии профессора Рахманинова // Университетские известия. – 1861. – №2 (октябрь). – С.7.

й машинобудування, відвідав університет, зразкові школи для дітей і навчальний заклад для робітників – *Mechanic's Institution* (Ремісничий інститут), а також оглянув майстерні з будівництва пароплавів у Ліверпулі.

У Сполучених Штатах Америки київський учений налагодив зв'язки з професорами Гарвардського університету, познайомився з відомим американським астрономом, директором обсерваторії в Олбані Б.Гульдом; відвідав низку бостонських заводів і початкових шкіл, оглянув промислові підприємства м. Лоуелл; у Нью-Йорку вивчив структуру парових машин для пароплавів, місцеву систему водопостачання, відвідав адміралтейство. Поглибленню співпраці з американськими вченими сприяло відвідання І.Рахманіновим м. Спрінгфілда, де його було обрано членом Американського товариства для поширення науки (за поданням Б.Гульда й президента товариства Стефена-Александра). Люб'язний прийом очікував на київського вченого й у Військовій академії США у Вест-Пойнті. В Олбані він відвідав обсерваторію та навчальний заклад для дівчат, де викладали винятково жінки. За сприяння міністра громадських робіт Канади І.Рахманінов отримав можливість ознайомитися зі станом розвитку річкового судноплавства й водопостачання Монреаля, відвідав католицькі і протестантські навчальні заклади. Дорогою до Клівленда вчений вивчав конструкції пароплавів, що експлуатувалися на р. Св. Лаврентія й озерах Північної Америки, та оглядав залізницю, що з'єднувала північ і південь Канади, – *Grand Trunk Railway*. У Філадельфії І.Рахманінов установив зв'язки з багатьма вченими, інженерами, механіками, працював у бібліотеці Інституту Франкліна, за підтримки президента центральної пенсільванської дороги Е.Томсона ознайомився зі специфікою роботи місцевих машинобудівних підприємств, оглянув родовища вугілля-антрациту, промислові підприємства й залізницю Пенсільванії. Особливе зацікавлення у київського математика викликали наукові установи Вашингтона: *Patent-Office*, де акумулювалися моделі всіх винаходів США; Смітсонівський інститут (*Smithsonian Institution*); *Coast-Survey* – заклад для дослідження американського узбережжя; Топографічне бюро й Національна обсерваторія. Свої плани щодо співпраці Університету св. Володимира з науковими закладами США він пов'язував з іменем визначного американського фізика, керівника Смітсонівського інституту Дж.Генрі⁴.

Повернувшись до Великобританії, І.Рахманінов побував на промислових підприємствах Лондона, Бірмінгема, Манчестера, Шеффільда, а завершилася його закордонна подорож відвіданням Італії, звідки він через Відень повернувся до Російської імперії.

Оглянувши 1862 р. Лондонську всесвітню виставку, І.Рахманінов (із 1860 – ординарний професор) уклав звіт, в якому охарактеризував рівень її організації та значимості презентованих експонатів порівняно з попередніми виставками в Лондоні (1851 р.) й Парижі (1855 р.). На його думку, важливість подібних заходів полягала передусім у сприянні налагодженню

⁴ Там же. – С.14.

міжнародної науково-технічної та економічної співпраці, популяризації актуальних винаходів. Посилаючись на досвід Великобританії, учений обґрунтовував важливість запровадження в Росії машинного виробництва з погляду розв'язання соціально-економічних проблем, зміцнення держави, посилення її позицій на міжнародній арені. Водночас він указав на низький рівень представлення досягнень російської промисловості на тлі вдало організованої демонстрації англійських, французьких, австрійських, німецьких, шведських, італійських експонатів⁵.

Отримавши в Київському університеті ступінь магістра цивільного права, В.Демченко 1859 р. здобув дворічне відрядження за кордон. У Гейдельберзькому університеті він вивчав римське і французьке цивільне право, у Мюнхенському – загальне німецьке (національне) цивільне право, історію й систему філософії права. Найбільший інтерес у київського правознавця викликали лекції визначного швейцарського юриста й політичного діяча, відомого передусім працями з міжнародного права, професора Мюнхенського університету (1848–1861 рр.) І.-К.Блюнчлі, який успішно поєднував теоретичні курси з практичними заняттями для своїх слухачів. У Берлінському університеті В.Демченко здійснив порівняльне вивчення загального німецького, французького, пруського цивільного процесу. Серед прослуханих курсів він відзначив лекції видатного німецького юриста й державного діяча Г.-Р.Гнейста. Найбільш вдалою В.Демченко вважав німецьку методику викладання цивільного права й судочинства, оскільки її визначальна особливість полягала в попередньому ознайомленні студентів з програмою курсу та майстерному викладі лекційного матеріалу, що характеризувався суворою послідовністю, відокремленням головного від другорядного, точністю й визначеністю понять і головне – уникненням механічного фіксування слухачами надиктованих фраз та спонуканням їх до самостійного мислення. Водночас недоліком німецької системи викладання цивільного права й судочинства В.Демченко вважав її «надмірну теоретичність» на противагу французькій, зорієнтованій на практичні цілі та водночас позбавленої чіткої систематизації й аналізу загальних наукових положень. Інтерес київського правознавця викликало притаманне як німецькій, так і французькій методикам викладання поєднання лекційних курсів із різноманітними репетиторіями, екзаменаторіями, семінаріями, практичними вправами й конференціями для підготовки до іспитів⁶.

Під час закордонної подорожі В.Демченко також відвідував громадські засідання цивільних судів у Варшаві, Берліні, Парижі, Лондоні; кримінальних судів у Бруксгалі, Мюнхені, Дрездені, Берліні, Парижі, Лозанні; пенітенціарні в'язниці в Бруксгалі, Берліні, Лондоні, Женеві; засідання законодавчих палат у Карлсруе, Берліні, Брюсселі та *Assemblée constituante* (установчі збори) в Лозанні.

⁵ Отчёт профессора Рахманинова о Лондонской всемирной выставке // Университетские известия. – 1862. – №2. – С.6.

⁶ Отчёт о занятиях адъюнкта В.Демченко во время заграничного его путешествия с учёною целью // Там же. – 1861. – №4 (декабрь). – С.7–8.

Упродовж закордонного відрядження (1859–1860 рр.) ад'юнкт по кафедрі хімії Д.Абашев прослухав повний курс неорганічної хімії професора Гейдельберзького університету, видатного німецького хіміка-експериментатора Р.-В.Бунзена, а також займався в його лабораторії упродовж навчального семестру⁷.

1860 р. ординарний професор по кафедрі зоології К.Кесслер у черговий раз вирушив до Західної Європи, де, зокрема, взяв участь у зібранні німецьких природознавців і лікарів у Кенігсберзі. Для участі в цьому міжнародному науковому форумі з'їхалися німецькі вчені, двоє голландців, один американець, вісімнадцять природознавців і лікарів із Російської імперії. Про належний рівень організації роботи зібрання свідчить забезпечення його засідань зручними приміщеннями, фінансування розважальних програм, що включали в себе замські поїздки, обіди й вечери, оплату проживання учасників у приватних квартирах і вручення їм подарунків, наприклад, від Кенігсберзького фізико-економічного товариства – першого тому виданих ним праць. Відкриття роботи зібрання було затьмарене звісткою про смерть першого діловода з'їзду М.Г.Ратке, відомого своїми дослідженнями в галузі ембріології і порівняльної анатомії. К.Кесслеру так і не вдалося познайомитися з цим визначним німецьким природознавцем та обговорити з ним результати його наукової подорожі до Криму. Останньою пам'яткою зі скарбниці наукової спадщини М.Ратке стала вітальна промова для першого засідання Кенігсберзького з'їзду. Під час роботи зоологічної секції К.Кесслер зробив доповідь щодо риб Чорного моря, охарактеризувавши такі їх види, як бичок (*Gobius*), макрель (*Scomber scombrus*) та кефаль (*Mugil cephalus et auratus*). Він також повідомив результати власних спостережень за горькушкою (*Rhodeus amarus*) у період нересту й перельотами пеліканів (*Pelecanus onocrotalus*). На завершення зібрання для його учасників було організовано екскурсію до Данцигу. К.Кесслер високо оцінив значення щорічних з'їздів товариства німецьких природознавців і лікарів для налагодження зв'язків, обміну думками й спостереженнями між ученими, заохочення їх подальших досліджень, розвитку видавничої співпраці, зрештою, – блискучого піднесення природничих наук та розвитку ідеї об'єднання Німеччини⁸. Київський учений закликав до запозичення німецького досвіду Російською імперією, де ізольованість учених, особливо в провінції, згубно позначалася на стані наукових досліджень: «Невимовно сумно для природознавця-фахівця не мати можливості усного обміну думками з іншими спеціалістами, ніколи не чути слів схвалення чи заохочення на адресу своїх занять від людей, які вміють дати їм повну оцінку; потрібно йому володіти великою енергією, щоби в такій самотині не вдатися в апатію, а зберегти свіжість духу й бажання працювати»⁹.

⁷ Отчёт и речь, читанные в торжественном собрании Университета св. Владимира 30-го августа 1861 года. – К., 1861. – С.8.

⁸ Кесслер К.Ф. Краткий отчёт о собрании германских естествоиспытателей и врачей, бывшем в 1860 году в Кенигсберге // Университетские известия. – 1861. – №1. – С.140.

⁹ Там же.

Під час закордонного відрядження 1859–1861 рр. виконувач обов'язків ад'юнкта по кафедрі законів про державні повинності та фінанси Г.Сидоренко прослухав лекції з фінансів, політичної економії, загального державного права, міжнародного права, юридичної енциклопедії у Гейдельберзькому й Лейпцизькому університетах; з історії французького державного права й порівняльної історії законодавства – у Коллеж де Франс. Він особливо відзначив лекційні курси професорів Лейпцизького університету – філософа права Г.Аренса й одного з основоположників історичної школи в політекономії В.-Г.-Ф.Рошера, а також – німецького правознавця й політичного діяча, професора Гейдельберзького університету Р. фон Моля¹⁰. Цінність лекційних курсів В.-Г.-Ф.Рошера Г.Сидоренко вбачав у їх зорієнтованості на оволодіння студентами навичками самостійної науково-теоретичної і практичної діяльності, а не на механічне засвоєння інформації. Наукову літературу київський учений опрацьовував в імператорській публічній бібліотеці Парижа, у бібліотеці Британського музею, а також німецьких університетських і приватних бібліотеках. Він був присутній на міжнародному статистичному конгресі в Лондоні (1860 р.), конгресах німецьких економістів у Франкфурті-на-Майні (1859 р.) і в Кельні (1860 р.), на засіданнях товариств політичної економії в Парижі, а також вивчав фінансові системи Великобританії і Бельгії. Г.Сидоренко тримав руку на пульсі подій суспільно-політичного життя західноєвропейських країн, відвідуючи засідання британського і бельгійського парламентів, спостерігаючи за перебігом народних мітингів.

Упродовж відрядження до Франції, Бельгії, Австрії, німецьких держав (1860 р.) екстраординарний професор державного лікарезнавства Ф.Ергардт вивчав судову медицину. У Відні він прослухав лекції з патологічної анатомії, а в Берліні також удосконалював свої знання з хімії, працюючи в місцевій лабораторії¹¹.

Із метою підготовки до здобуття професорського звання, вивчення політичних наук, ознайомлення з діяльністю західноєвропейських державних установ ад'юнкт державного права О.Романович-Славатинський 1860 р. отримав дворічне відрядження до Великобританії, Франції, Бельгії, Швейцарії, Італії, Німеччини, Данії і Швеції¹². Основну увагу він приділив заняттям у Гейдельберзькому університеті, де прослухав лекційні курси Р. фон Моля із загального державного права, політики, німецького державного права, науки про поліцію; І.-К.Блюнчлі із загального державного права, історії новітньої політичної літератури та публічну лекцію, присвячену постаті С. фон Пуфендорфа, а також відвідував деякі лекції з методології та енциклопедії правознавства, філософії права, загального державного, німецького державного й міжнародного права, кримінального права й процесу, політичної економії, загальної історії. У Берлінському університеті

¹⁰ Отчёт и речь, читанные в торжественном собрании Университета св. Владимира 30-го августа 1861 года. – С.9–10.

¹¹ Державний архів міста Києва (далі – ДАК). – Ф.16. – Оп.465. – Спр.127. – Арк.199–199 (зв.).

¹² Там само. – Арк.200.

О.Романович-Славатинський прослухав курси з філософії права, європейського міжнародного права, загального державознавства, науки про поліцію, історії європейських конституцій. Водночас він відвідував лекції з новітньої історії Європи від 1815 р. І.Г.Дройзена й історії Реформації Л. фон Ранке¹³. У Боннському університеті київського правознавця передусім зацікавили курси з юридичної енциклопедії, методології, філософії права, системи політики. Він також удосконалював свою освіту в Женевській і Лозаннській академіях, Льежському, Брюссельському, Гентському, Сорбоннському, Туринському, Генуезькому, Пізанському університетах, Коллеж де Франс, Школі права й Ремісничому училищі Парижа, Лондонській королівській колегії, Королівському інституті вищих досліджень Флоренції. Багато часу О.Романович-Славатинський приділив вивченню специфіки громадсько-політичного життя й державного ладу західноєвропейських країн. Він відвідував засідання законодавчих палат у Лондоні, Берліні, Парижі, Брюсселі, Карлсруе, Женеві, Турині; судові засідання в Пруссії, Бельгії, Великобританії, Франції, Швейцарії, Бадені, Італії; мітинги в Лондоні й народні зібрання в Женеві; ознайомлювався з принципами діяльності органів місцевого самоврядування Західної Європи.

Ад'юнкт по кафедрі енциклопедії законознавства М.Ренненкампф 1860 р. був відряджений на два роки до Австрії, Пруссії й інших німецьких держав, Франції, Італії, Бельгії та Великобританії, де він студіював теорію й історію права. На основі власних спостережень учений дійшов висновку, що Берлінський і Гейдельберзький університети по праву вважаються провідними європейськими центрами викладання правознавства, у тому числі дисципліни «юридична енциклопедія». Він закликав відійти від поширеного в університетах Російської імперії досвіду механічного запозичення німецьких курсів із цього предмета, а натомість створювати оригінальні лекції шляхом здійснення порівняльного аналізу й ґрунтовної критики. Характеризуючи сучасні праці з дисципліни «юридична енциклопедія», М.Ренненкампф указав на суперечливість, недостатній рівень оригінальності й самостійності їх положень і висновків. Сумним київський правознавець вважав і тогочасний стан розвитку європейської філософії права. Мінімальна кількість слухачів спостерігалася навіть у Берлінському університеті, куди в першій половині XIX ст. заради курсів лекцій Г.В.Ф.Гегеля з'їжджалися студенти не лише з різних куточків Німеччини, але й з усієї Європи¹⁴. Водночас М.Ренненкампф наголошував, що роль провідних осередків розвитку філософії перебрали на себе південнонімецькі університети – Мюнхенський, Вюрцбурзький, Тюбінгенський та ін., де ця наука розвивалася під патронатом теологічних факультетів. Лекції з природного та філософського права вчений прослухав у Берліні, Лейпцигу, Гейдельберзі й Празі. Він був присутній на засіданні німецьких юристів у Берліні, де розглядалися

¹³ Краткий отчёт по Университету св. Владимира за 1862–63 уч. г. // Университетские известия. – 1862. – №9. – С.48.

¹⁴ Отчёт о занятиях адъюкта Н.Ренненкампфа, во время заграничного его путешествия с учёною целью // Там же. – №4. – С.5.

різноманітні питання кримінального й цивільного права, відвідав зібрання берлінських городян, на яких обговорювалися реформи міського устрою Пруссії, та засідання провінційних сеймів Австрії. Підвищений інтерес німецьких студентів до історії права М.Ренненкампф пояснював поширеністю практики використання історичних аргументів у ході громадських дискусій з актуальних проблем суспільно-політичного життя. У Берліні він прослухав курси лекцій з англійського конституційного права, історії німецької державності й права, права дворянського, міщанського й селянського станів, історії міського устрою; у Лейпцигу – з історії німецької державності й права; у Гейдельберзі – з порівняльного аналізу основ прусського, французького та австрійського цивільного права¹⁵. Значну увагу під час закордонного відрядження вчений приділяв самостійному студіюванню історії французького права та німецького міського права.

1868 р. М.Ренненкампф, уже в статусі виконувача обов'язків екстраординарного професора, вирушив до Австрії, Німеччини, Франції, Італії, Швейцарії та Великобританії для вивчення історії європейського права¹⁶.

Зв'язки Університету св. Володимира із зарубіжними науковими центрами мали важливе значення з погляду покращення матеріальної бази закладів Київського навчального округу, їх забезпечення сучасним лабораторним обладнанням. Для закупки необхідних інструментів і матеріалів виконувач обов'язків механіка університету Л.Фальберг у 1860 р. відвідав Австрію, Пруссію, Баварію, Саксонію та інші німецькі держави¹⁷. До числа найцінніших придбань університетського зоологічного кабінету в 1860 р. належали куплені у паризького натураліста Едуарда Верро рідкісні ссавці й птахи¹⁸. К.Кесслер налагодив обмін дублетами з зоологічними музеями Відня, Праги, Мюнхена, Берліна, Бонна, Бреславлі (Вроцлава) й Варшави, а А.Рогович – рослинами з численними іноземними ботанічними садами¹⁹. Здійснювався обмін науковою й навчальною літературою з Королівським норвезьким університетом. На екстраординарного професора по кафедрі технології Г.Чугаєвича, який 1861 р. був відряджений до Великобританії, Франції, німецьких держав, було покладено завдання придбання обладнання для університетських допоміжних навчальних закладів та вивчення цін і способів доставки в Росію копій пам'яток античного й середньовічного мистецтва²⁰. Улітку 1862 р. ординарний професор анатомії О.Вальтер відвідав Великобританію, Францію, німецькі держави з метою придбання приладдя й препаратів для лекцій²¹.

Розширенню спектра міжнародної співпраці Київського університету сприяла наукова кореспонденція його вчених. Зокрема, ординарний професор по кафедрі російської словесності О.Селін підтримував зв'язки з

¹⁵ Отчёт о занятиях адъюнкта Н.Ренненкампфа... – С.14.

¹⁶ ДАК. – Ф.16. – Оп.307. – Спр.6. – Арк.15–20.

¹⁷ Там само. – Оп.299. – Спр.79. – Арк.1–4.

¹⁸ Там само. – Оп.465. – Спр.128. – Арк.6.

¹⁹ Там само. – Спр.127. – Арк.197.

²⁰ Краткий отчёт по университету св. Владимира за 1862–63 уч. г. // Университетские известия. – 1862. – №9. – С.54.

²¹ Там же. – С.55.

видатним діячем Чеського національного відродження, філологом і поетом В.Ганкою. Негативну реакцію з боку австрійських властей викликало обговорюване під час листування між київськими та чеськими вченими питання про перетворення російської на «літературну мову східних слов'ян»²².

1861 р. ординарний професор по кафедрі патологічної фізіології й анатомії Ю.Мацион на півроку був відряджений за кордон з метою налагодження співпраці із західноєвропейськими вченими, придбання обладнання для університетського патологічного кабінету й вивчення новітніх методик викладання медичних наук. У Бреславлі він оглянув колекції патологічного музею; у Берліні встановив зв'язки зі знаменитим німецьким ученим-патологом, засновником целюлярної патології Р.Л.Х.Вірховим; у Бонні консультувався з питань патологічної анатомії з професором О.Вебером; у Парижі оглянув музеї, шпиталі, фабрику з виробництва мікроскопів; у Шпайєрі був присутній на з'їзді природознавців; відвідав медичні заклади Франкфурта й Дрездена; у Відні познайомився з багатьма знаменитими вченими, зокрема, К.Рокитанським й І.Опшольцером²³. 1867 р. Ю.Мацион отримав відрядження до Австрії й Німеччини.

Доцент по кафедрі акушерства І.Лазаревич 1861 р. на три місяці вирушив у закордонне відрядження, упродовж якого вивчав діагностичні й лікувальні заходи, що застосовувались у госпіталях і клініках Відня, Праги, Берліна, Вюрцбурга, Бонна, Парижа, слухав лекції найвидатніших німецьких, австрійських, чеських, французьких медиків, оглядав колекції анатомічних і патологічних препаратів, вивчав нові медичні інструменти. У клініках поблизу Відня він був присутній на кількох операціях, вивчив принцип роботи гальванокаустичного апарата Лейтера, познайомився з професором К.Брауном, який спеціально для нього одного виклав курс лекцій з оперативного акушерства. Київський учений також відвідав місцеву медико-хірургічну академію, дитячу лікарню Св. Анни, засідання Товариства віденських лікарів, на якому було озвучено ідею створення спеціального товариства для ознайомлення громадськості з основами медичних наук. І.Лазаревич вважав за необхідне запозичення медичними закладами Російської імперії австрійського досвіду популяризації наукових знань. У Празі він відвідав акушерську клініку загальної лікарні (K.K. Allgemeines Krankenhaus) й дитячу лікарню Франца Йосифа (Franz-Joseph Kinderspital), у Берліні – гімнастико-ортопедичний інститут доктора Беренда. Упродовж восьмиденного перебування у Вюрцбурзі познайомився зі знаменитим німецьким ученим-акушером Ф.В.Сканцоні, прослухав курс його лекцій, вивчив патолого-анатомічні препарати. Приємне враження на І.Лазаревича справив привітний прийом боннського професора акушерства Г.Кіліана. Париж закарбувався в пам'яті київського медика як «столиця смаку й задоволення», де навіть університетські аудиторії нагадували місце для прогулянок, і безперервний рух студентів, яким дозволялося

²² ДАК. – Ф.16. – Оп.465. – Спр.127. – Арк.196 (зв.).

²³ Краткий отчёт по Университету св. Владимира за 1862–63 уч. г. // Университетские известия. – 1862. – №9. – С.51.

вільно заходити й виходити під час занять, не заважаючи красномовним лекційним читанням професорів: «Слухачі розміщуються на брудних, низьких, дуже незручних лавах, у різних, іноді мальовничих позах; багато хто сидить, не знімаючи капелюхів. Зате професори своєю гучною, звучною й плавною мовою намагаються всіма силами мистецтва й знання прикувати увагу слухачів до своїх слів. Деякі з професорів для цього вдаються до ефектів, що так властиві парижанам, інші, не заглиблюючись багато в предмет, часом прикрашають свої лекції гостротами, які викликають загальний веселий сміх, теж дуже властивий парижанам; нарешті є професори, які, за відмінного зразкового читання, сповненого глибокої ученості, пробуджують у слухачах благоговійну увагу»²⁴. У Парижі І.Лазаревич познайомився з відомим хірургом Ш.-М.-Е.Шассеньяком.

1861 р. наукове відрядження за кордон отримав ад'юнкт по кафедрі приватної патології і терапії Л.Горецький. Серед європейських наукових центрів його особливо приваблювали Відень і Берлін – «два найголовніших світила, що проливали світло медицини на всю Німеччину»²⁵. Вченого вразив потужний науковий потенціал медичного факультету Берлінського університету, де з кожної дисципліни нараховувалося по декілька викладачів: з хірургії та офтальміяτρії – п'ять професорів і п'ять доцентів; із приватної патології і терапії – два професора і два доцента; з терапевтичної клініки – три професора. При факультеті діяла велика кількість допоміжних навчальних закладів: анатомічний театр, фізіологічна лабораторія, медичний і хірургічний поліклінічний заклад, а також хірургічна, офтальміяτρична та акушерська клініки. «Взявши до уваги всі ці наукові засоби, – наголошував Л.Горецький, – ми не будемо дивуватися, що в Берліні можуть сформуватися вчені фахівці, імена яких відомі всьому світу. Дійсно, мало міст, що володіють такою кількістю закладів і мають стільки засобів до медичної освіти»²⁶. Ученого зацікавили популярні серед іноземних слухачів лекційні курси асистентів факультету з гістології, аналітичної хімії, аускультатії, перкусії, ларингоскопії. Основну увагу він зосередив на заняттях в університетських клініках основоположника експериментальної патології у Німеччині Л.Траубе та відомого німецького клініциста й патолога Ф.Т. фон Фрерікса. Здійснивши порівняльну характеристику їхніх методик, досконалішою Л.Горецький визнав сукупність викладацьких прийомів Траубе, зорієнтованих на оволодіння студентами навичками, що відкривали можливість реалізації їх теоретичних знань на практиці. У Берліні він втілював свою давню мрію, побувавши в амбулаторній клініці внутрішніх хвороб М.Ромберга – одного з основоположників німецької клінічної невропатології. Утім, лекції знаменитого німецького вченого розчарували Л.Горецького, оскільки вони більше нагадували йому розповіді про свої молоді роки застарілого лікаря-практика, який відстав

²⁴ Лазаревич И. Заметки о путешествии за границу с учёною целью // Университетские известия. – 1862. – №1. – С.22.

²⁵ Письма из чужих краёв ад'юнкта по кафедре частной патологии и терапии Людовика Горецкого // Университетские известия. – 1863. – №2. – С.26.

²⁶ Там же. – №1. – С.5.

від досягнень сучасної науки. У клініці київський медик не зустрів жодного іноземного слухача, й навіть німецьких студентів у ній бракувало. Водночас Л.Горецький високо оцінив наукові здобутки М.Ромберга часів його творчого розквіту, наголошуючи, що наступні покоління лікарів ще довго звертатимуться до його доробку. Значну увагу київський учений приділив аналізу теоретичного викладання в берлінських науково-освітніх закладах приватної патології і терапії. Прослухавши лекції професора Р.Вірхова з патологічної анатомії і мікроскопії, він наочно переконався, що їх зміст повністю відповідав „славі, якою заслужено користується цей професор в усьому вченому світі”²⁷. Упродовж серпня, під час канікул у більшості університетів північної Німеччини, Л.Горецький ознайомлювався з роботою лікувально-оздоровчих закладів і вивчав терапевтичну дію джерел Франценбада, Марієнбада, Карлсбада.

У Відні він відвідував знамениті терапевтичні клініки І.Опольцера, Й.Шкоди та Ф.Гебри, до яких з'їжджалися науковці з усієї Європи. Заняття в клініці І.Опольцера Л.Горецький вважав корисними не лише для студентів, а й для молодих лікарів-практиків. Водночас, на його думку, курси Й.Шкоди характеризувалися нижчим рівнем практичної значимості: «Лекції свої Шкода читає монотонним навіть, можна сказати, присипним голосом, хоча зміст цих лекцій часто є дуже цікавим; не важко при тому помітити, що Шкода викладає свій предмет з якимось примусом і зазвичай, наскільки можливо, скорочує час свого читання»²⁸. Навчатися в клініці Й.Шкоди Л.Горецький рекомендував досвідченим лікарям, які попередньо займалися в І.Опольцера. Перебуваючи у Відні, київський учений також відвідував музеї анатомо-патологічний, анатомічний та природничої історії.

Представник київського комітету Всесвітнього товариства офтальмології, ординарний професор по кафедрі теоретичної хірургії Х. фон Гюббенет 1862 р. головував на одному із засідань Карлсбадського з'їзду німецьких природознавців та лікарів (по хірургічному й офтальмологічному відділенню). По дорозі до Карлсбада учений зустрівся у Бреславлі зі знаменитим німецьким хірургом, винахідником безкровного способу операції (гальванокаустики) А.Г.Міддельдорпфом і спостерігав за функціонуванням гальванокаустичного апарата й методом зарядження його батареї, а також відвідав міську лікарню в Дрездені. Фон Гюббенету особливо запам'ятався святковий прийом учасників з'їзду у прикрашеному знаменами, гірляндами, вінками та квітами Карлсбаді, де кожному вручили спеціально надруковані з цієї нагоди книги, карту міста, білети на бал і концерт²⁹.

Того ж року фон Гюббенет отримав закордонне відрядження для участі в конгресі офтальмологів у Парижі. Значення подібних міжнародних наукових форумів він вбачав передусім у налагодженні особистих зв'язків між ученими з різних країн світу. У конгресі взяли участь французькі, німецькі,

²⁷ Там же. – С.34.

²⁸ Там же. – №2. – С.33.

²⁹ Гюббенет Х.Я. фон. Отчёт о Карлсбадском съезде немецких естествоиспытателей и врачей с 19 по 26 сентября 1862 г., по хирургическому и офтальмологическому отделению // Там же. – 1863. – №2. – С.48–49.

австрійські, італійські, бельгійські, російські, чеські, грецькі, португальські, американські, єгипетські офтальмологи. «У той час, як Карлсбад найщиріше прийняв своїх гостей, – згадував фон Гюббенет, – приготував їм усі зручності, навіть усілякі розваги, коли це зібрання здавалося для усього населення Карлсбада святом, для Парижа сам з'їзд видавався чимось незручним та обтяжливим»³⁰. Перебіг конгресу став яскравою ілюстрацією стану розвитку тогочасної офтальмології, він сприяв порушенню нових актуальних проблем, популяризації наукових досліджень та виявленню прогалин у них. На думку фон Гюббенета, цей науковий форум став поразкою французьких офтальмологів і водночас блискучим тріумфом німецьких, які відігравали провідну роль у його роботі й організації: «Не завадило би мати подібні всесвітні конгреси й у інших галузях. Результат був би однаковим і в хірургії, і в медицині. Виявилося би, що і тут французи абсолютно відстали. У хірургії англійці їх далеко випередили за чіткістю, сміливістю й блискучими результатами [...] можна сказати навіть, що в Парижі тепер важко побачити неабияку операцію. Про внутрішню медицину нічого й говорити. Там німецька школа в усякому разі заволодіє лавровим вінком!»³¹. 1869 р. фон Гюббенет репрезентував Київський університет на міжнародній конференції представників товариств опікування пораненими й хворими воїнами в Берліні³².

1862 р. ординарний професор педагогії, декан історико-філологічного факультету (1862–1863 рр.) С.Гогоцький протягом трьох місяців вивчав стан наукових досліджень із філософії, психології, педагогіки, відвідував навчальні заклади в Берліні, Дрездені, Кракові та Лемберзі (Львові). Учений налагодив зв'язки з галицько-руськими (українськими) громадсько-культурними діячами, його також зацікавив порядок підготовки до духовного звання галицьких греко-католиків³³.

Упродовж відрядження до Пруссії, Австрії і Туреччини з метою вивчення культури південних і західних слов'ян (1862–1863 рр.) екстраординарний професор кафедри історії і літератури слов'янських нарід В.Яроцький налагодив зв'язки з численними діячами слов'янського національного відродження.

Ад'юнкт по кафедрі політичної економії і статистики (з 1863 – в.о. екстраординарного професора) Г.Цехановецький у 1862–1863 рр. вивчав специфіку викладання економічних дисциплін в університетах Німеччини, Франції, Бельгії, Великобританії. Університетською радою на нього було покладено завдання ознайомлення з експонатами Всесвітньої виставки в Лондоні (1862 р.)³⁴. Він також отримав доручення придбати в Лондоні публікації статутів англійських університетів і зробити копії з рукописів

³⁰ Гюббенет Х.Я. фон. Об офтальмологическом конгрессе в Париже с 30 сентября по 4 октября 1862 года // Там же. – 1862. – №9. – С.63.

³¹ Там же. – С.70.

³² ДАК. – Ф.16. – Оп.308. – Спр.59. – Арк.10.

³³ Краткий отчет по Университету св. Владимира за 1862–63 уч. г. // Университетские известия. – 1869. – №9. – С.45.

³⁴ ДАК. – Ф.16. – Оп.465. – Спр.139. – Арк.83.

ненадрукованих зводів правил вищих навчальних закладів³⁵. 1868 р. Г.Цехановецький, уже в статусі ординарного професора, здійснив закордонне відрядження з науковою метою.

У 1862–1863 рр. ад'юнкт по кафедрі чистої математики П.Ромер прослухав у Берліні курси, присвячені теорії кратних визначених інтегралів, інтегральному обчисленню. Особливо вчений цікавився специфікою діяльності університетів, що не обмежувалися теоретичною роботою, поєднуючи її з науково-практичною. До числа таких закладів належали Гентський університет, у складі якого було створено школу будівельного мистецтва, та Льежський університет, якому підпорядковувалася *Ecole des arts et manufactures et des mines* (Школа мистецтв, промислових підприємств і шахт), що складалася з відділень гірничого мистецтва, мануфактурного й механічного. Поряд зі студіюванням програми фізико-математичного факультету, випускники Льежської школи отримували серйозну практичну підготовку та здобували диплом лише за умови успішної самостійної розробки планів проєктованих машин. Вивчивши досвід Гентської і Льежської шкіл, П.Ромер закликав до створення технічних училищ при університетах Російської імперії. На підтвердження затребуваності в суспільстві подібних інновацій учений наводив приклади студентів, які по закінченні фізико-математичного факультету Університету св. Володимира мусили здобувати додаткову освіту в інших, професійно орієнтованих, навчальних закладах³⁶. У Бельгії П.Ромер ознайомився з особливостями навчальної і науково-дослідної діяльності Брюссельського університету, відвідав низку промислових підприємств. Сильне враження на київського вченого справила всесвітня виставка в Лондоні, що за його словами, краще за будь-які книжки презентувала основні промислові досягнення різних країн і відкривала можливість здійснити їх порівняльну характеристику. За сприяння завідувача російського відділу П.Ромер зміг відвідати зал виставки до її офіційного відкриття.

1863 р. дворічне закордонне відрядження отримав стипендіат міністерства народної освіти, магістр ботаніки Я.Вальц. У Берліні він швидко налагодив зв'язки з місцевими вченими, вивчав наукову літературу з біології, відвідував засідання ботанічного товариства для дослідження провінції Бранденбург і сусідніх країн. Прослухав курси лекцій професорів: О.Брауна з листорозташування й приватної ботаніки, П.-Ф.-А.Ашерзона – з ботанічної систематики та ін. Особливо цінним не лише для ботаніків, але й для всіх природознавців, Я.Вальц вважав курс засновника наукової школи електрофізіології Е.-Г.Дюбуа-Реймона, присвячений огляду новітніх досягнень у галузі природничих наук. Його лекції відзначалися змістовністю й досконалим стилем викладу матеріалу, поєднанням відомостей з природознавства, історії, літератури, археології. Е.-Г.Дюбуа-Реймон уникав громіздких, але порожніх фраз, віддаючи перевагу викладу фактів, які

³⁵ Там само. – Оп.301. – Спр.801. – Арк.1.

³⁶ Отчёт ад'юнкта Ромера, командированного за границу от Университета св. Владимира в 1862 и 63 году // Университетские известия. – 1864. – №8. – С.5.

найкрасномовніше відображали систему його поглядів. Я.Вальц взяв участь у ботанічному конверсаторіумі О.Брауна, де на запропоновані професором теми слухачі готували доповіді, що супроводжувалися обговоренням і дискусіями³⁷. Багато часу він приділив дослідженню під мікроскопом судинних пучків папороті, вивчав прісноводні водорості, керуючись настановами Н.Прінгсхейма. Я.Вальц здійснив екскурсії до ботанічного саду й оранжереї м. Карлсруе, упродовж місяця вивчав флору м. Крейцнаха, передусім рослини солоних ґрунтів. Взяв участь у з'їзді німецьких природознавців (м. Гіссен); оглянув виставку мікроскопів, колекції місцевого гербарію й ботанічного саду; ознайомився з мінералогічною колекцією, зібранням опудал і рослинами оранжереї замку австрійського ерцгерцога Стефана; відвідав ботанічний сад м. Марбурга. Київського вченого особливо зацікавили досліди щодо прищеплення кленів у Гіссенському ботанічному саду. Упродовж п'ятиденної екскурсії між Берліном і Віттенбергом він вивчав місцеву флору, подорожував узбережжям р. Ельби, взяв участь у зібранні Бранденбурзького ботанічного товариства, де зробив доповідь щодо результатів власних досліджень закритих квітів *Lamium amplexicaule* L.³⁸ У Лейпцигу професор Г.Г.Меттеніус ознайомив Я.Вальца з колекціями ботанічного саду та поділився своїми спостереженнями за папороттю групи *Numenophyllaceae*. Професор В.Гофмейстер, автор низки визначних досліджень у галузі порівняльної морфології рослин, провів київському ботаніку екскурсію по Гейдельберзькому ботанічному саду. У Фрайбурзькому університеті Я.Вальц слухав лекції одного із основоположників мікології професора Г. де Барі й здійснював дослідження під його керівництвом, а також відвідував засідання місцевого товариства природознавців. Київський ботанік високо оцінив лекційний курс де Барі, присвячений анатомії, фізіології і морфології рослин, що вирізнявся високим рівнем наочності, численними мікроскопічними демонстраціями. На лекціях з альгології німецький учений ознайомлював студентів із результатами своїх численних неопублікованих досліджень. Крім того, Я.Вальц повернувся до вивчення папороті, здійснюваного ним раніше в Берліні, оскільки на з'їзді німецьких лікарів і природознавців у Гіссені виявилися протиріччя між результатами його досліджень та відомого ботаніка-мікроскопіста професора Л.Діппеля³⁹.

Наукова й навчальна діяльність ботанічного саду Університету св. Володимира розвивалася в тісній співпраці з провідними європейськими центрами біологічних наук. Лише впродовж 1863 р. він отримав 2260 сортів насіння від Християнійського, Бреславльського, Вюрцбурзького, Берлінського, Грейфсвальдського, Марбурзького, Паризького, Краківського ботанічних садів⁴⁰.

1864 р. ад'юнкт по кафедрі грецької і римської словесності К.Страшкевич

³⁷ Сведения о научных занятиях за границею магистра ботаники Я.Вальца с 1-го января по 26 марта нов. ст. // Там же. – 1864. – №5. – С.53–54.

³⁸ Сведения о научных занятиях за границею магистра ботаники Я.Вальца с 27 марта по 30 июня нов. ст. // Там же. – 1864. – №8. – С.21.

³⁹ Сведения о научных занятиях за границею магистра ботаники Я.Вальца с ноября 1864 по январь 1865 года // Там же. – 1865. – №1. – С.23.

⁴⁰ ДАК. – Ф.16. – Оп.465. – Спр.139. – Арк.143 (зв.) – 144.

здійснив поїздку до Греції, де досліджував пам'ятки стародавньої історії; ад'юнкт російської словесності О.Лінниченко вивчав у німецьких, французьких, італійських музеях твори образотворчого мистецтва. Наступного 1865 р. ординарний професор по кафедрі медичної хімії та фізики О.Шеффер отримав закордонне відрядження з метою вивчення методики викладання медичних дисциплін і придбання приладдя для практичних занять⁴¹. Того ж року за кордон були відряджені в.о. екстраординарного професора І.Тютчев та доцент кафедри фармації і фармакогнозії Е.Неметті.

На тлі загальної картини пожвавлення міжнародної співпраці Університету св. Володимира 1860-х рр. з боку адміністративних органів не завжди приділялася належна увага визначним подіям європейського наукового життя. 1866 р. повідомлення про «вкрай обмежені кошти» отримав від міністерства народної освіти ординарний професор Х. фон Гюббенет у відповідь на прохання надати фінансову допомогу для поїздки на Міжнародний офтальмологічний конгрес у Відні (1866 р.), куди делегували по декілька своїх учасників навіть такі малі, порівняно з Росією, держави, як Баварія, Саксонія та ін.⁴² Зрештою, за клопотанням ради університету, для участі в конгресі вчений був звільнений у відпустку за кордон на літній вакаційний час⁴³. У серпні 1867 р. юридичний факультет, посиляючись на брак часу для підготовки, відхилив запрошення королівської комісії Міжнародного статистичного конгресу взяти участь у його шостій сесії, що розпочала свою роботу 29 вересня у Флоренції⁴⁴. Одночасно міжнародні зв'язки Київського університету отримували імпульс завдяки особистій ініціативі його науковців, які за відсутності фінансування з боку держави здійснювали закордонні поїздки власним коштом. Так, помічник директора терапевтичної факультетської клініки О.Липський зголосився здійснити відрядження за свої кошти до Берліна, Відня, Парижа упродовж вакаційного часу з травня по серпень 1865 р.⁴⁵

Працюючи над третім томом «Оперативної хірургії»⁴⁶, ординарний професор оперативної і військової хірургії Ю.Шимановський подав клопотання щодо його відрядження за кордон з метою відвідання німецьких шпиталів і вивчення новітніх тенденцій розвитку європейської військово-польової хірургії. Ученого передусім цікавили здобутки німецьких хірургів у лікуванні поранених під час австро-пруської війни 1866 р. У результаті ознайомлення з роботою численних лікувальних закладів він упевнився в перевазі консервативного лікування за допомогою гіпсової пов'язки перед ампутацією. Ю.Шимановський дізнався про обізнаність у Німеччині з його працями й широке використання німецькими медиками, переважно учнями

⁴¹ Краткий отчёт по Университету св. Владимира за 1863–64 уч. г. // Университетские известия. – 1864. – №9. – С.6.

⁴² ДАК. – Ф.16. – Оп.465. – Спр.81. – Арк.1–15.

⁴³ Краткий отчёт по Университету св. Владимира за 1865–66 уч. г. // Университетские известия. – 1866. – №9. – С.14.

⁴⁴ ДАК. – Ф.16. – Оп.306. – Спр.195. – Арк.42.

⁴⁵ Там само. – Оп.304. – Спр.18. – Арк.1–6.

⁴⁶ Шимановский Ю.К. Оперативная хирургия. – К., 1864. – Т.1; 1865. – Т.2; Санкт-Петербург, 1869. – Т.3.

знаменитого Г.-А.Барделебена, винайденого ним виду гіпсової пов'язки. Київський професор визнав, що нарівні з медичними інноваціями, швидкому одужанню поранених, сприяла атмосфера доброзичливості, створена персоналом і добровільними доглядальницями – освіченими дамами з вищого товариства. Під час подорожі Ю.Шимановського найбільше вразило прощання у шпиталі із солдатом-слов'янином ворожої австрійської армії: «Правда, рука пораненого лежала у пов'язці, а в лівій руці тримав він люльку, тютюн та інші речі, якими спорядили його на дорогу. Для висловлення подяки не було в нього, виходить, ані слів, ані рук, але вираз обличчя неосвіченого солдата ясно промовляв, якою любов'ю огортали його в шпиталі супротивника. Він посміхався кожному з оточуючих його, уклонявся, із виглядом такої вдячності бурмотів на незнайомому наріччі, що не в мене одного набігли на очі сльози при цій сцені»⁴⁷. Значну увагу під час відрядження вчений приділив вивченню систем вентиляції приміщень німецьких клінік з метою врахування їх досвіду київськими лікувальними закладами⁴⁸.

Діапазон міжнародних зв'язків Університету св. Володимира не обмежувався Європою, одночасно сягаючи Американського, Австралійського й Африканського континентів. 1866 р. канцлер Мельбурнського університету, повідомляючи про готовність очолюваного ним закладу приймати на навчання випускників „знаменитих навчальних закладів Європи”, звернувся з проханням надати докладну інформацію щодо навчального процесу й документації Київського університету. Відповідно, до Австралії було надіслано загальний статут імператорських російських університетів, правила для студентів Університету св. Володимира, положення про іспити на звання дійсного студента й на наукові ступені⁴⁹. 1867 р. випускник Київського університету Ігнатій Жагелль, що проживав у Каїрі, подарував зоологічному кабінету крокодила, гіпопотама, колекцію нільських риб та інші експонати⁵⁰.

Поширеною була практика використання вакацій для закордонних наукових поїздок. 1866 р. доцент кафедри грецької і римської словесності К.Страшкевич під час відпустки вивчав колекції провідних європейських мінц-кабінетів, а доцент по кафедрі хімії П.Алексеев оглядав зарубіжні лабораторії. 1867 р. ординарний професор анатомії О.Вальтер упродовж канікул здійснював за кордоном дослідження щодо впливу хлору на живих істот. Того ж року екстраординарний професор по кафедрі фізики М.Авенаріус і доцент по кафедрі хімії П.Алексеев у період відпустки отримали можливість відвідати Паризьку всесвітню виставку⁵¹.

⁴⁷ Хирургический результат путешествия за границу после войны 1866 года. – Отчёт проф. Шимановского // Университетские известия. – 1867. – №1. – С.24.

⁴⁸ Хирургический результат путешествия за границу после войны 1866 года. – Отчёт проф. Шимановского // Там же. – 1867. – №3. – С.13–14.

⁴⁹ ДАК. – Ф.16. – Оп.306. – Спр.263. – Арк.2–6.

⁵⁰ Там само. – Спр.54. – Арк.1–6.

⁵¹ Краткий отчёт по Университету св. Владимира за 1866–67 уч. г. // Университетские известия. – 1867. – №9. – С.10.

Вивченню хімії у західноєвропейських університетах, передусім французьких і німецьких, було присвячене дворічне відрядження магістра М.Бунге, яке він отримав 1868 р.⁵² Того ж року ординарний професор по кафедрі спеціальної патології В.Покровський займався в психіатричній клініці основоположника наукової психіатрії В.Грізінгера й патолого-анатомічному інституті Берліна⁵³.

Наприкінці грудня 1869 – у січні 1870 рр. ординарний професор по кафедрі хімії П.Алексеев як член наглядової комісії зі зведення хімічної лабораторії вивчав обладнання й принципи організації експериментальних науково-дослідних закладів Берліна й Лейпцига⁵⁴. Радою Київського університету було прийнято рішення про асигнування 40 000 руб. на будівництво нової лабораторії, оскільки попередня єдина в Європі залишалася без водогону й газопроводу. Стрімке піднесення природничих наук, медицини, промисловості в німецьких державах П.Алексеев пов'язував зі значною кількістю сучасних хімічних лабораторій. Завдяки державній підтримці їх діяльності Німеччина за рівнем розвитку хімії випередила Францію, де, за словами київського професора, не було «майже жодної хорошої лабораторії». Вельми красномовно виглядали наведені ним статистичні дані, згідно з якими із загального обсягу наукових публікацій у галузі хімії за 1867 р. частка німецьких учених складала 48%, французьких – 25%, російських – близько 8%⁵⁵.

Професійне становлення визначного історика права М.Владимирського-Буданова відбувалося в тісному зв'язку з науковим життям Європи. 1869 р. вчений вирушив у відрядження до Австрії, Швейцарії, Німеччини, Франції та Італії⁵⁶.

Отже, позначені освітньою реформою 60-ті рр. XIX ст. стали часом подолання відокремлення університетів Російської імперії від світової, передусім західноєвропейської, науки, що відкрило перед вітчизняними вченими широкі перспективи ознайомлення з новітніми науковими відкриттями, слухання лекцій у найпрестижніших університетах світу, залучення до науково-дослідної роботи в зарубіжних лабораторіях, участі в міжнародних наукових форумах, придбання обладнання та наукової літератури. Вдосконалюючи свою освіту за кордоном, учені Університету св. Володимира виявляли критичне ставлення щодо методики організації дослідної і освітньої роботи в провідних світових наукових центрах. Водночас вони активно прилучалися до громадсько-політичного життя Заходу. У контексті реформування судочинства Російської імперії, зокрема запровадження суду присяжних, змагальності й гласності судового процесу, зростало значення запозичення європейського досвіду розвитку судової системи. Під час своїх закордонних відряджень представники суспільствознавчих наук Київського

⁵² ДАК. – Ф.16. – Оп.307. – Спр.105. – Арк.2–25.

⁵³ Там само. – Спр.6. – Арк.48–59.

⁵⁴ Там само. – Оп.308. – Спр.222. – Арк.1–17.

⁵⁵ Отчёт о путешествии для осмотра новых лабораторий в Берлине и Лейпциге (Профессора Алексеева) // Университетские известия. – 1870. – №6. – С.3

⁵⁶ ДАК. – Ф.16. – Оп.308. – Спр.259. – Арк.4.

університету вивчали європейські традиції державотворення, ознайомлювалися з місцевими виборчими системами, принципами організації і діяльності органів державної влади, відвідували судові засідання й парламентські сесії. Наукові здобутки вчених Університету св. Володимира, упевнено долаючи міждержавні кордони, перетворювалися на вагомий ланку міжнародних культурних зв'язків, з яких викристалізовувалася духовна єдність Європи – фундамент її багатогранної цивілізації.

On the basis of published sources and archival documents this article deals with the significance of St. Volodymyr University's relations with leading scientific centers around the world and especially in Central and Western Europe in the sixties of the nineteenth century.

